

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Received: 22.04.2019 • Kabul Tarihi / Accepted: 20.05.2019

SA'DÎ-İ ŞÎRÂZÎ'NİN MERSİYELERİ

Elegies of Sa'dî-I Şîrâzî

Çetin KASKA

Dr. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü/İstanbul/Türkiye
cetinkaska@hotmail.com

Öz

Fars edebiyatının ünlü simalarından olan Sa'dî-i Şîrâzî'nin manzum eserlerinde on tane mersiye bulunmaktadır. Bu mersiyeleler içerisinde özellikle son Abbâsî halifesi Müsta'sım Billâh'ın 1258 yılında Bağdat'ı işgal eden Hûlâgû'nun emriyle öldürülmesi ve Bağdat'ın işgali hakkında yazılan mersiyeleler özel bir yere sahiptir. Sa'dî mersiyelelerinde meydana gelen olayları imkânı ölçüsünde değerlendirdikten sonra insanlığın hizmetine sunmuştur. Mersiyelelerinde zulme, çirkinliğe, faniliğe, iyiliğe, acıya, kedere, dünyanın vefasızlığına ve ölüme vurgu yapmıştır. Mersiyelelerinde feleğe sitem etmiş, dünyanın geçici ve aldatıcı olduğuna işaret etmiş, ölen şahıs veya yıkılan şehrin arkasından üzüntüsünü ifade etmiştir. Sa'dî'nin haklarında mersiye yazdığı şahıslar genellikle nüfuzlu kişilerdir. Bu makalede Sa'dî'nin yazdığı on mersiye ele alınmış ve bunları kimler için yazdığı konusuna değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sa'dî-i Şîrâzî, Mersiye, Bağdat, Abbasî, Halife.

Abstract

There are ten elegiac poems in the poetic works of Sa'dî-i Şîrâzî, one of the most prominent personalities of the Persian literature. Among these elegies especially those written about the invasion of Bagdat and the last Abbasid khalif Müsta'sım Billâh, who was killed upon the order of the Mongol monarch Hûlâgû, who captured the city, has a special place. After evaluating the events taking place in Sa'dî's calamities, he offered them to the service of mankind. In his elegies he emphasizes upon tyranny, ugliness, mortal, goodness, pain, sorrow, unfaithfulness of the world, and death. In his elegies he points to the transience and deception of the world; reproaches the fate; expresses his sorrow after the dying persons and the ruined city. The people about whom Sa'dî wrote elegies were generally important ones.

Key Words: Sa'dî-i Şîrâzî, Elegy, Bagdat, Abbasid, Khalif.

Giriş

Mersiyenin sözlük anlamı “ölenin iyiliklerini anıp ağlamak ve onun hakkında ağıt söylemektir.”¹ Fars edebiyatında bir şahıs için mersiye yazıldığı gibi bir hayvan, bir şehir veya meydana gelen deprem, sel, veba gibi doğal afetlerle toplumsal yıkım ve toplu katliamlar dolayısıyla yazılan mersiyeler de bulunmaktadır. İran'ın en büyük şairlerinden olan Sa'dî (ö.1292), Bağdat'ın işgali ve son Abbâsî halifesinin öldürülmesi hakkında iki mersiye yazmıştır. Sa'dî, Nizâmiyye Medresesi'ndeki eğitimini tamamladıktan sonra 1257 yılında Bağdat'an ayrılıp Şîrâz'a gitmiştir. Bu sebeple Sa'dî Bağdat'ın işgalini ve son halifenin ölümünü görmeden duyduklarından hareketle bu iki mersiyeyi kaleme almıştır. Ayrıca Sa'dî'nin bazı şahıslar için yazdığı sekiz mersiyesi de bulunmaktadır. Bu çalışmada Sa'dî'nin on mersiyesi, mersiye yazdığı kişiler ve olaylar üzerinde durulmuş ve detaylı açıklamalar yapılmıştır.²

Sa'dî, Bağdat'ın Moğollar tarafından işgal edilmesini, son Abbâsî halifesinin öldürülmesini ve hilafet makamının tamamen imha edilmesini, erkek ve kadınların kılıçtan geçirilmesini, cami ve kütüphanelerin yakılıp yıkılmasını, insanlık dışı olayları çok acı ve kederli bir şekilde dile getirmiştir. Sa'dî, Bağdat işgali ve son Abbâsî halifesi Müsta'sım Billâh'ın öldürülmesi nedeniyle biri Farsça (28 beyit), diğeri Arapça (92 beyit) olmak üzere iki mersiye yazmıştır. Müsta'sım Billâh, Hülâgû'nun Bağdat'a saldırması ve şehri fethetmesinden sonra onun fermanı ile Hâce Nasîrüddîn Tûsî'nin emriyle Nemedmâlî'de h.656 yılında öldürülmüştür.³

1. Birinci Mersiye: Müsta'sım Billâh son Abbâsî halifesi olup h.605 yılında Bağdat'a doğmuştur. Babası Müstansır-Billâh'ın vefatı üzerine h.640 yılında hilafet makamına oturmuştur. Hülâgû, h.653 yılında İsmâîlîler'e karşı giriştiği harekâta Müsta'sım'dan yardım istemiştir. Halife, devlet adamlarıyla yaptığı istişareler sonucunda bu isteğin Bağdat'ın savunmasının zayıflatılmasına yönelik bir hile olduğu kanaatine varıp yardım yerine Hülâgû'ya çeşitli hediyeler göndermiştir. Hülâgû, h.655 yılında halifeye tekrar bir mektup gönderip, yardım etmediği için Bağdat'ı başına yıkacağını ifade etmiştir. Müsta'sım, Hülâgû'nun bu mektubuna aynı sertlikte cevap vermiştir. Hülâgû, h.656 yılında Abbâsî kuvvetlerini bozguna uğratarak Bağdat'a girmiş, teslim olan Müsta'sım Billâh ve üç oğluna ilk önce iyi davranmış; ancak daha sonra halifeye işkence edip hazinesinin yerini öğrenmiş ve kendisini öldürmüştür. Müsta'sım'ın vefatıyla Bağdat Abbâsî halifeliği tarihe karışmıştır.⁴ Moğollar, Bağdat'a yaşlı, kadın ve çocukları öldürmüş, şehri yağmalayıp, kitapları nehre atmış ve kütüphaneleri yakmıştır.⁵

Sa'dî, Farsça mersiyesinde, Müsta'sım'ın ölümü nedeniyle gökyüzünün ağladığını, bu dehşetli olay neticesinde kıyametin koptuğunu, sultanların saygı gösterdikleri toprakların kana bulandığını, Dicle'nin kan aktığını, başa gelen bela ve musibetler karşısında insanoğlunun çaresiz kaldığını ve artık dünyadan emniyet beklemenin muhal olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Salgûrî hanedanına mensup olup Fars Atabeglerinden olan devrin adil ve dürüst idarecilerinden Ebû Bekr b. Sa'd b. Zengî bu mersiyede güzel ahlakı, seçkin vasıfları ve ileri görüşlülüğü sebebiyle methedilmiştir. Sa'dî'nin yazdığı söz konusu mersiye şöyledir:

بر زوال ملک مستعصم امیرالمؤمنین	آسمان را حق بود گر خون بگرید بر زمین
سر برآورد وین قیامت در میان خلق بین	ای محمد گر قیامت می برآری سر ز خاک

¹ M. Faruk Toprak, “Mersiye” *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29:215-17.

² Mehdî Muhakkik, *Sa'dî ve Mersiyye Serâi*, (Tahran: Sa'dî Şinâsî, 1391), 16.

³ Muhammed Kazvîni, *Memdûhîn-i Şeyh Sa'dî*, (Tahran: Sa'dî Şinâsî, 1377), 81.

⁴ Hacı Ahmed Özdemir, “Müsta'sım Billâh” *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32: 126-27; H. Ahmed Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbâsî Devletinin Yıkılışı*, İstanbul, 1997, s.202-220.

⁵ Ömer Ünal, “Sa'dî'nin Arapça Şiirleri ve Bağdat Mersiyesi”, *Nüşa*, Sayı 21, 2006, s.90-110.

خون فرزندان عم مصطفی شد ریخته	هم بر آن خاکی که سلطانان نهادندی جبین
وه که گر بر خون آن پاکان فرود آید مگس	تا قیامت در دهانش تلخ گردد انگبین
تکیه بر دنیا نشاید کرد و دل بر وی نهاد	کاسمان گاهی به مهرست ای برادر گه به کین
بعد از این آسایش از دنیا نشاید چشم داشت	قیر در انگشتی ماند چو برخیزد نگین ^۶

Müminlerin emiri melik Müsta'sım'ın saltanatının zevali üzerine gökyüzünün yeryüzüne kan ağlaması haktı.

Ey Muhammed eğer kıyamet günü başını topraktan kaldıracaksan, başını kaldır ve halkın arasındaki bu kıyameti gör.

Sultanların secde ettikleri toprağa Hz. Mustafa'nın amcasının çocuklarının kanı döküldü.

Eğer o pakların kanına sinek konsa, kıyamete kadar ağzında bal acıya dönüşür.

Dünyaya bağlanmak ve ona gönül vermek yakışmaz, çünkü ey birader gökyüzü bazen sevecendir bazen kin güder.

Bundan sonra dünyadan asayiş beklemek muhaldir. Bir yüzükte yüzük kaşı gider ama katran kalır.

2. İkinci Mersiye: Bağdat'ın h.656 yılında işgal edilmesi üzerine o dönemde Şîrâz'da bulunan Sa'dî bu acıklı olayı ifade eden 92 beyitten oluşan Arapça bir mersiye kaleme almıştır. Sa'dî bu mersiyede ağladığını, halifelerden sonra Dicle nehrinin akmaması gerektiğini, Allah'ın rahmet ve bereketinin Moğol istilasından sonra şehit edilen Bağdatlıların üzerine olduğunu, esirlerin mahrem yerlerinin paramparça edildiğini ve yalınayak çölde koşmak zorunda bırakıldıklarını ifade etmiştir. Ayrıca bu mersiyede Salgûrî hanedanına mensup olup Fars Atabeglerden olan dönemin adil yöneticisi Ebû Bekr için "Allah onun ülkesinin saltanatının devamını sağlamakla Müslümanların yurdunu muhafaza etsin" ibaresini kullanmıştır.⁷ Kısaca Sa'dî bu mersiyesinde istilaya uğramış, yakılmış, imha edilmiş ve harabeye dönmüş önemli bir yerleşim yeri olan Bağdat'ı acıklı bir şekilde yâd etmiştir. Sa'dî'nin yazdığı söz konusu mersiye şöyledir:

حسبت بجفنى المدامع لاتجرى	فلما طغى الماء استطال على السكر
فلا انحدرت بعد الخلائف دجله	و حافاتهما لا اعشبت ورق الخضر
عليهم سلام الله فى كل ليلة	بمقتلة الزورا الى مطلع الفجر
فليت صماخى صم قبل استماعه	بهتك اساتير المحارم فى الاسر
عدون حفايا سبسا بعد سبب	رخائم لايسطعن مشيا على الجبر
وقفتم بعبادان ارقب دجلة	كمثب دم قان يسيل الى البحر
لحا الله من يسدى اليه بنعمة	و عند هجوم الناس يألّف بالفدر ⁸

Gözlerimde gözyaşlarımı hapsettim, artık akıyor, ancak gözyaşım taşınca sarhoşluğa kadar uzadı.

⁶ Ebû Abdillâh Muslihüddîn Sa'dî-i Şîrâzî, *Metn-i Kâmil-i Dîvân-i Şeyh Ecel-i Sa'dî-i Şîrâzî; Gülistân ve Bostân ve Mecâlis*, nşr. Müzâhir Musaffâ, (Tahran: Kanûn-i Ma'rifet, 1238), 754.

⁷ Sa'dî-i Şîrâzî, *Metn-i Kâmil*, 758.

⁸ Sa'dî-i Şîrâzî, *Metn-i Kâmil*, 756.

Halifelerden sonra Dicle akmaz olsun, onun kıyılarında yeşil yaprakları dahi bitirmesin.

Allah'ın selamı tan yeri ağarınca kadar Zevrâ (Bağdat)'nın şehitlerinin üzerine olsun.

Esirlerin mahrem yerlerinin örtülerinin paramparça edilmiş olmasını, keşke duymadan önce kulağım sağır olmuş olsaydı.

Bayan esirler yalın ayak çöl çöl koşuyorlardı. Artık o narinler, ipeğimsi Yemen kumaşları üzerinde dahi yürümez hale gelmişlerdi.

Abbâdân'da, denize dökülen kırmızı kan gibi akan Dicle'yi seyredip durdum.

Allah'ın kendisine nimet verip de, insanların saldırısı zamanında haksızlığa göz yuman kişiye lanet olsun.

3. Üçüncü Mersiye: Sa'dî, İzeddîn Ahmed b. Yusuf adlı şahıs için kaside tarzında yirmi dört beyitlik bir mersiye yazmıştır. İzeddîn Ahmed hakkında fazla bilgi yoktur, ancak Sa'dî mersiyesinde İzeddîn Ahmed'in genç yaşta henüz anne, baba ve kardeşleri hayattayken kim olduğu belli olmayan Sâhib-i Sâhibkerân adlı şahsın emriyle öldürüldüğünü ve ölüm emrini veren Sâhib-i Sâhibkerân'ın daha sonra pişman olduğunu beyan etmiştir. Dönemin ileri gelenlerinden olan İzeddîn Ahmed öldürülmesi Sa'dî'yi etkilemiş, kederli ve acıklı bir şekilde duygularını dille getirmiştir.⁹ Sa'dî'nin yazdığı söz konusu mersiye şöyledir:

وان هر که در جهان به دریغ از جهان برفت	دردی به دل رسید که آرام جان برفت
خون سیاوشان زد و چشمش روان برفت	گیتی برو چو خون سیاووش نوحه کرد
بر سرو قامتی که به حسرت جوان برفت	تلخست شربت غم هجران و تلخ تر
کز چشم مادر و پدر مهربان برفت	چندان برفت خون ز جراحت به راستی
او مرد بود پیشتر از کاروان برفت	ما کاروان آخرتیم از دیار عمر
جاوید باد اگر یکی از خاندان برفت	اقبال خاندان شریف و برادران
وقتی دریغ گفت که تیر از کمان برفت ¹⁰	عمرش دراز باد که بر قتل بیگناه

Gönle dert ulaşınca canın rahatlığı kayboldu. Ne yazık ki cihanda değerli olan kimse cihandan ayrıldı.

Dünya ona Siyâveş'in¹¹ kanı gibi ağıt yaktı. Siyâveşlerin kanını sürdü ve gözü dalıp gitti.

Hicran kederinin şerbeti acıdır. Ama selvi boylu bir gencin ayrılması daha acıklıdır.

Gerçekten yaradan ne kadar kan aktıysa, sevecen anne ve babasının gözünden de o kadar aktı.

Biz ömür diyarındaki ahiret kervanınız. O cesurdu kervandan önce gitti.

Her ne kadar hanedandan biri gittiyse de, değerli hanedanın ve kardeşlerinin ikbali ebedi olsun.

⁹ Hamîd Yezdân Perest, *Âteş-i Pârsî*, (Tahran: Enteshârât-i İtlâ'ât, 1393), c.1, s.651-52; Kazvîni, *Memdûhîn-i Şeyh Sa'dî*, 89; Muhakkik, *Sa'dî ve Mersiye Serâî*, 20.

¹⁰ Sa'dî-i Şîrâzî, *Metn-i Kâmil*, 750.

¹¹ İran-Turan savaşları diye bilinen savaşlarda öldürülen güçlü bir hükümdardır.

Ömrü uzun olsun ve günahsızın öldürülmesine hayır dediğinde (Sâhib-i Sâhibkerân) ne yazık ki ok yaydan çıkmıştı.

4. Dördüncü Mersiye: Sa'dî, 1223 yılında doğan ve 1260 yılında vefat eden Sa'd b. Ebû Bekr için mersiyeler yazmıştır. Sa'd babası Ebû Bekir b. Sa'd'ın emriyle Bağdat işgalinden sonra Loristân'ı ele geçiren Hûlâgû'ya hediye takdim etmek için Şîrâz'dan Loristân'a gitmiş, ancak geri dönerken Kum yakınlarındaki Tefriş'te hastalanmıştır. Aynı günlerde babası Ebû Bekr b. Sa'd, Şîrâz'da hastalanıp, (1260 yılında) vefat ettiğinden Sa'd b. Ebû Bekr adına sikke basılmış ve hutbe okunmuştur, ancak Sa'd b. Ebû Bekr de on iki gün (veya on yedi gün) sonra otuz yedi yaşında, 1260 yılında vefat etmiştir. Cenazesi Yezd atabeki Kutbeddin Mahmûd'un kızı olan eşi Türkân Hâtûn tarafından Şîrâz'a getirilmiş ve Türkân Hâtûn tarafından inşa edilen Şîrâz'daki İzzediye Medresesi'nde toprağa verilmiştir. Yerine on iki yaşındaki oğlu Muhammed tahta oturmuştur. O da daha sonra sarayın damından düşüp ölmüştür. Sa'd b. Ebû Bekr şehzadeyken babası tarafından birkaç defa Hûlâgû'yu tebrik etmek için hediyelerle birlikte onun yanına gönderilmiştir.¹² Sa'd vefat etmeden önce babasının veziri Fahreddin Ebû Bekir'e olan kininden dolayı onun ölüm emrini vermiş, ancak bu emir yerine getirilmeden önce ölmüştür.¹³ Sa'dî, Gülistân'ın girişinde Sa'd b. Ebû Bekr'i şöyle övmüştür: *Gülistân kitabı tamamlanmış oldu. Dünyayı koruması altına alan cihan şahı, Allah'ın gölgesi, Allah'ın lütf ışığı, zamanın zahiresi, güvenle sığınacak biri olan, gücünü gökten alan, düşmanlar karşısında muzaffer, saltanatın güçlü kolu, dinin aydınlık lambası, insanların cemali, Müslümanlığın kıvancı, büyük Atabek'in oğlu Sa'd... Şehzade bunları okuyunca umarım yüzünü buruşturmaz, çünkü Gülistân adlı bu eser sıkıntı vermez. Özellikle şehzade Sa'd Ebû Bekr Sa'd b. Zengî adına yazılan bu giriş kısmı hiç sıkıcı değildir.*¹⁴ Sa'dî mahlasını bu hükümdardan almıştır.¹⁵ Sa'dî'nin yazdığı söz konusu mersiye şöyledir:

که تندباد اجل بی دریغ برکشد	به هیچ باغ نبود آن درخت مانندش
که شوخ دیده نظر با کسیست هر چندش	به دوستی جهان بر که اعتماد کند؟
بدان حیات بکن زین حیات خرسندش	به لطف خویش خدایا روان او خوش دار
که هست سایه امیدوار فرزندش	نمرد سعد ابوبکر سعد بن زنگی
بقای اهل حرم باد و خویش و پیوندش	گر آفتاب بشد سایه همچنان باقیست
به خانه باز رود اسب بی خداوندش ¹⁶	هر آنکه پای خلاف تو در رکیب آورد

Hiçbir bahçede onun gibi ağaç yoktu. Ne yazık ki ecelin sert rüzgârı onu söküp aldı.

O şuh bakışlı, bir kimseyle olduğu sürece cihan dostluğu konusunda kime güvenmeli?

Ey Allah'ım lütfun ile onun ruhunu hoş tut. Ahiret hayatını ona bu hayattan mutlu eyle.

Sa'd Ebû Bekr Sa'd b. Zengî ölmedi çünkü oğlunun ümitvar gölgesi var.

Güneş olduğu sürece gölge daima var olacaktır. Saray ehli, akrabaları ve yakınları daima var olsunlar.

Her kim senin dediğinin aksini yaparsa, atı tekrar eve sahipsiz dönsün.

5. Beşinci Mersiye: Sa'dî, Sa'd b. Ebûbekr'in vefatı nedeniyle Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında bentlerden oluşan nazım şekli olan terciibend tarzında bir mersiye de yazmıştır. Bu

¹² Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 206-14; Kazvîni, *Memdûhîn-i Şeyh Sa'dî*, 42; Perest, *Âteş-i Pârsî*, 575-80; Muhakkik, *Sa'dî ve Mersiyye Serâî*, s.19.

¹³ Seyyid Alî Âldâvud "Atâbekân-i Fars" *Dâiretü'l-Mu'ârif-i Bozorg-i İslâmî* (Tahran: Merkez-i Dâiretü'l-Mu'ârif-i Bozorg-i İslâmî, 1373), 6: 495.

¹⁴ Şeyh Muslihüddîn Sa'dî-i Şîrâzî, *Gülistân-i Sa'dî*, nşr. Muhammed Ali Fürûğî, (Tahran: Enteşârât-i Koknûs, 1362), 168.

¹⁵ Âldâvud "Atâbekân-i Fars" 495.

¹⁶ Sa'dî-i Şîrâzî, *Metn-i Kâmil*, 752.

terciibende dünyaya serzeniş etmiş, dünyanın kötü ahlaklı ve kan dökücü olduğunu, Sa'd b. Ebû Bekr'in genç olduğunu ve hastalandığını ifade etmiştir. Sa'dî büyük ihtimalle bu şiiri Sa'd b. Ebû Bekr'in cenazesi Tefriş'ten Şîrâz'a getirilirken söylemiştir.¹⁷ Ayrıca Sa'dî birkaç gazel ile kasidesinde de onun ölümünü yâd etmiştir.¹⁸ Sa'dî'nin yazdığı söz konusu mersiye şöyledir:

غریبان را دل از بهر تو خونست	دل خویشان نمی دانم که چونست
سرآمد روزگار سعد بوبکر	خداوندش به رحمت در رساناد
امید تاج و تخت خسروی بود	ازین غافل که تابوتش درآزند
نشاید پاره کردن جامه و روی	که مردم تحت امر کردگارند
در آن عالم خدای از عالم غیب	نثار رحمتش بر سر فشاناد
هر آن کس دل نمی سوزد بدین درد	خدایش هم به این آتش نشاناد ¹⁹

Gariplerin gönlü senin için kan ağlamaktadır. Akrabaların gönlünün nasıl olduğunu bilmiyorum.

Sa'd b. Ebû Bekr'in ölümü gelip çattı. Allah ona rahmet etsin.

Tabutunu taşımalarından gafil olup, hükümdarlık taht ve tacının ümidiydi.

Elbise ve yüzü parçalamak uygun değildir, çünkü mutlak olarak insanlar Allah'ın emri altındadırlar. Gayp âleminde Allah, ona rahmetiyle muamele etsin.

Her kimin bu dertten gönlü acımazsa, Allah ona da bu ateşi nasip etsin.

6. Altıncı Mersiye: Sa'dî, Emîr Fahrüddîn Ebû Bekr b. Ebû Nasr Hevâycî için kaside tarzında bir mersiye yazmıştır. Emîr Fahrüddîn, Atabek Ebû Bekr b. Sa'd b. Zengî'nin vezirlerindendir. İlk önceleri Atabek mutfağının ihtiyaçlarını karşılayan ekipte yer almış, daha sonraları güvenirliliği ve sadakati neticesinde hazinedar ve vezirlik görevlerinde bulunmuştur.²⁰ Bu Emîr, Atabek Muhammed b. Sa'd b. Ebû Bekr'in saltanatı zamanında, Türkân Hâtûn'un emriyle 658 veya 661 yılında öldürülmüştür.²¹ Bu Emîr'in adı Gülistân'ın mukaddimesinde şöyle geçmektedir: *Büyük komutan, bilgin, adil, güçlü, muzaffer, saltanat tahtının destekleyicisi, ülkenin yönetim danışmanı, fakirlerin ve vatanından uzak düşenlerin sığınağı, bilginleri destekleyen... Şahların ve sultanların dayanağı Ebû Bekr b. Ebu Nasr... Kim bu vezirin inayet gölgesinde olursa, günahı ibadet sayılır ve düşmanı dost olur.*²² Sa'dî'nin yazdığı söz konusu mersiye şöyledir:

وجود عاریتی دل درو نشاید بست	همانکه مرهم جان بود دل به نیش بخت
اگر جواهر ارواح در کشاکش نزع	همی به عالم علوی رود ز عالم پست
رضا به حکم قضا گر دهیم و گر ندهیم	ازین کمند نشاید به شیرمردی رست
خدای عزوجل قبض کرد بنده خویش	تو نیز صبر کن ای بنده خدای پرست
جهان بر آب نهادست و زندگی بر باد	بر آب و باد کجا باشد اعتماد نشست؟

¹⁷ Perest, *Âteş-i Pârsî*, 575-80.

¹⁸ Muhakkik, *Sa'dî ve Mersiyye Serâî*, 19.

¹⁹ Sa'dî-i Şîrâzî, *Metn-i Kâmil*, 747.

²⁰ Kazvînî, *Memdûhîn-i Şeyh Sa'dî*, 59-60; Perest, *Âteş-i Pârsî*, 584-85.

²¹ Muhakkik, *Sa'dî ve Mersiyye Serâî*, 20; Âldâvud, "Atâbekân-i Fars" 495.

²² Sa'dî-i Şîrâzî, *Gülistân-i Sa'dî*, 20.

گر آفتاب فرو شد هنوز باکی نیست تو را که سایه بوبکر سعد زنگی هست²³

Ödünç bedende gönül huzur bulmaz, çünkü canın merhemi olan gönül iğne ile yaralanır.

Eğer ruhların cevherini keşmekeşte sökersen, hepsi alçak âlemden ulvi âleme giderler.

İster kadere rıza gösterelim ister göstermeyelim, aslan gibi bir adamın bu yulardan kaçması uygun değildir.

Yüce Allah kulunun canını aldı. Ey Allah'a inanan kul, sen de sabret.

Allah dünyayı su ve hayatı rüzgâr üzerine bina etmiş, Rüzgâr ve su üzerine nasıl güvenle oturulabilir?

Güneş batsa bile korkmaya gerek yok, çünkü sana Ebû Bekr Sa'd'ın gölgesi yeter.

7. Yedinci Mersiye: Sa'dî, Ebû Bekr b. Sa'd b. Zengî için kaside tarzında mersiyeler yazmıştır. Fars atabeklerin altıncı hükümdarı olan Atabek Ebû Bekr b. Sa'd b. Zengî 1194 yılında doğmuş ve 1226 yılında tahta çıkmıştır. Muzafferüddin lakaplı bu şahıs İran'ın Fars bölgesinde hüküm süren Türk-İslam hânedanı olan Salgurlular'ın en uzun süre hükümdarlık yapan emiridir. 1260 yılına kadar saltanat sürmüştür. Henüz şehzadeyken babası Sa'd b. Zengî'nin, Sultan Muhammed Hârizmşah ile yaptığı ülke gelirinin üçte birini haraç verme, Eşkenvan ve İstahr kalelerini Hârizmşahlar'a bağışlama ve bütün ülkede Muhammed adına hutbe okuma anlaşmasını kabul etmemiştir.²⁴ Bazı rivayetlere göre babasına pusu kurup yaralamaksızın ona kılıçla vurmuştur. Bunun üzerine babası ona sopa ile vurduktan sonra kendisini İstahr kalesine hapsedmiştir. Tahta çıktıktan sonra devleti genişletip mamur etmiş, halkın huzur ve refaha kavuşması için çabalamış, fakirlere aşevi ile köprü, tekke ve medreseler yaptırmıştır. Moğollar ile iyi geçinmiş ve 1236 yılında İlhanlı hükümetinin kurucusu Hülâgû'ya vergi vermiştir.²⁵ Sa'dî'nin eserlerinde ifade ettiği gibi ilim ve sanatta değer verip şairleri himaye etmiştir. Fars Atabekliği kendisinden sonra otuz yıl bile yaşayamamıştır. Kendisi Sa'dî'nin memduhlarındandır. Sa'dî memduhu olan Ebû Bekir b. Sa'd için hem Farsça hem de Arapça şiirler yazmış, Bostân ve Gülistân adlı eserlerini ona sunmuştur. Felsefe, hikmet ve mantık gibi ilimlere karşı çıkmış ve akli ilimlerle ilgilenen Sadrüddîn Mahmûd Eşnehî ve Şehâbüddîn Tûdeh Poştî gibi kişileri Şîrâz'dan çıkarmıştır.²⁶ Şeyh Sadrüddîn Ebû'l-Me'âlî Muzaffer b. Rûzbehân Adevî'ye mürit olmuştur. 1260 yılında Şîrâz'da vefat etmiştir.²⁷ Sa'dî'ye göre Ebû Bekr: *"dünya padişahı, muzaffer, adil, insanların yöneticisi, İslam sınırlarının muhafızı, Hz. Süleyman'ın mirasını koruyan ve zamane şahlarının en adilidir."*²⁸ Sa'dî'nin yazdığı söz konusu mersiye şöyledir:

یتیم خسته که از پای برکند خارش؟	دل شکسته که مرهم نهد دگر بارش؟
که فیض رحمت حق بر روان هشیارش	نظر به حال خداوند دین و دولت کن
که غم فزون شد و از سر برفت غمخوارش	چگونه غم نخورد در فراق او درویش
بماند رحمت پروردگار غفارش	گوش ولایت و فرمان و گنج و مال نماند
که پشت طاقت گردون دو تا کند بارش	غمی رسید به روی زمانه از تقدیر
که ماند سعد ابوبکر نامبردارش	نمرد نام ابوبکر سعد بن زنگی

²³ Sa'dî-i Şîrâzî, *Metn-i Kâmil*, 749.

²⁴ Erdoğan Merçil, "Salgurlular" *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, 36: 30; Âldâvud, "Atâbekân-i Fars", 494.

²⁵ Kazvînî, *Memdûhîn-i Şeyh Sa'dî*, s.36-41; Perest, *Âteş-i Pârsî*, s.573-75; Âldâvud, "Atâbekân-i Fars", 494.

²⁶ Âldâvud, "Atâbekân-i Fars", 494.

²⁷ Kazvînî, *Memdûhîn-i Şeyh Sa'dî*, s.36-41; Perest, *Âteş-i Pârsî*, s.573-75; Muhakkik, *Sa'dî ve Mersiyye Serâî*, 21; Âldâvud, "Atâbekân-i Fars", 494.

²⁸ Sa'dî-i Şîrâzî, *Gülistân-i Sa'dî*, 167.

برفت سایه درویش و سترپوش غریب پیوش بار خدایا به عفو ستارش²⁹

Kırılğan gönle kim tekrar merhem sürecek? Yorgun yetimin ayağını kim kaşıyacak?

Din ve devlet hükümdarının haline nazar et! Çünkü Allah'ın rahmet feyzi onun uyanık ruhunun üzerindedir.

Derviş onun yokluğu sebebiyle nasıl kederlenmesin; oysa keder çoğaldı ve acısı haddini aştı.

Her ne kadar onun velayet, mal, hazine ve fermanı kalmasa da, bağışlayıcı olan Allah'ının rahmeti kaldı.

Kaderden zamanın üzerine bir keder düştü; çünkü gökyüzü kudretinin hamisi yükünü ikiye ayırdı.

Ölmedi Ebû Bekr Sa'd b. Zengî şöhreti; çünkü Sa'd Ebû Bekr'in namı kaldı.

Dervişin gölgesi ve garibanın tedarikçisi ortadan kayboldu. Allah'ım af ve mağfiretinle onu tekrar ört.

8. Sekizinci Mersiye: Sa'dî, Atâbek Ebû Bekr b. Sa'd b. Zengî için kaside tarzında bir mersiye daha yazmıştır. Sa'dî bu kasidesinde Şîrâzluların bu hükümdar için ağladıklarını, dünyanın vefasız olduğunu, Ebû Bekr b. Sa'd'ın vefatının acısı geçmeden oğlu Sa'd b. Ebû Bekr'in vefat ettiğini ve artık kimseye gönül vermemek gerektiğini ifade etmiştir. Sa'dî'nin yazdığı söz konusu mersiye şöyledir:

به اتفاق دگر دل به کس نباید داد	ز خستگی که درین نوبت اتفاق افتاد
چو ماه دولت بوبکر سعد افل شد	طلوع اختر سعدش هنوز جان می داد
امید امن و سلامت به گوش دل می گفت	بقای سعد ابوبکر سعد زنگی باد
هنوز داغ نخستین درست ناشده بود	که دست جور زمان داغ دیگرش بنهاد
گر آب دیده شیرازیان بیبوند	به یکدگر برود همچو دجله در بغداد
عروس ملک نکوروی دخترست ولیک	وفا نمی کند این سست مهر با داماد
دلی خراب مکن بی گنه اگر خواهی	که سالها بودت خاندان و ملک آباد ³⁰

Anlaşılan şu ki artık kimseye gönül vermemek gerekir; çünkü bu zamanda yorgunluktan olaylar oldu.

Devletin nuru Ebû Bekr Sa'd vefat edince, oğlu doğan yıldız Sa'd henüz can veriyordu.

Emin ve selamet ümidi gönül kulağına şöyle diyordu: Sa'd Ebû Bekr Sa'd Zengî varlığı ebedi olsun.

Henüz ilk acı tam anlamıyla dinmeden, zamanın zulüm eli diğer acısını ortaya koydu.

Eğer Şîrâzluların gözyaşları toplansa, Dicle gibi Bağdat'a kadar akıp gider.

Mülkün gelini güzel yüzlü bir kızdır ancak sevgisi temelsizdir ve damada vefalı davranmaz.

Eğer yılarca hanedanın ve mamur mülkünün olmasını istiyorsan, bir gönlü günahsız harap etme.

9. Dokuzuncu Mersiye: Sa'dî, Cem veya Cemşîd'in oğlunun vefatı sebebiyle bir mersiye yazmıştır. Cem veya Cemşîd İran mitolojisinde Pîşdâdî hanedanının dördüncü hükümdarıdır. 700 yıl

²⁹ Sa'dî-i Şîrâzî, *Metn-i Kâmil*, 753.

³⁰ Sa'dî-i Şîrâzî, *Metn-i Kâmil*, 751.

boyunca insanlar, cinler, devler ve kuşlar üzerinde egemenlik kurmuştur. Hükümdarlığı zamanında dünya refah ve huzura kavuşmuştur. İran'da nevrüz bayramını kabul eden, şarabı icat eden ve içki meclislerine bezm-i Cem (eğlence meclisi) denilmesine sebep olan kişidir.³¹ Cemşîd'in dünyayı gösteren kadehi (câm-ı cihânnümâ) çok meşhurdur. İyi bir hükümdar olan Cemşîd daha sonra tanrılık davasına kalkışmıştır. Dahhâk tarafından kovulmuş, Hindistan ve Çin'e kaçmış ve oralarda ölmüştür.³² Sa'dî bu mersiyesinde biz olmadan da güllerin açacağını, baharın geleceğini, ayların geçeceğini, eğlence meclislerinin toplanacağını ve insanların bir gün toprak veya çamur olacağını ifade etmiştir. Sa'dî'nin yazdığı söz konusu mersiye şöyledir:

فرو رفت جم را یکی نازنین	کفن کرد چون کرمش ابریشمین
به دخمه برآمد پس از چند روز	که بر وی بگرید به زاری و سوز
چو پوسیده دیدش حریبرین کفن	به فکرت چنین گفت با خویشتن
من از کرم برکنده بودم به زور	بکندند از او باز کرمان گور
دریغا که بی ما بسی روزگار	بروید گل و بشکفد نوبهار ³³

Cem'in nazlı bir çocuğu vefat etmişti. İpekböceği gibi, ipek kefenle defnetmişti.

Birkaç gün sonra çocuğunun mezarına gitti. Kabri başında feryat ve figan etmek istedi.

İpekten dokunmuş olan kefen çürümüştü. Bu durumu görünce şöyle düşündü;

İpeği ipekböceğinin elinden zorla almıştım. Mezar kurtları şimdi zorla çocuktan almışlar.

Ne yazık ki bizden sonra, çok uzun bir zaman bahar gelecek ve güller açacak.

10. Onuncu Mersiye: Sa'dî, San'ân çölünden geçerken vefat eden oğlu için bir mersiye yazmıştır. Sa'dî, oğlunun vefatı sebebiyle acı çektiğini ve mezarına bakınca darmadağın olduğunu ifade etmiştir. Aklını başına topladığında çocuğunun kendisine, *"Baba bu karanlık yerden korkuyorsan, aklını başına toplu, buraya ışıkla gel"* dediğini beyan etmiştir. Sa'dî, oğlunun selvi boylu olduğunu, bir gün Hz. Yusuf gibi güzellerin bile öleceğini ve mezarın onları Yunus balığı gibi yutacağını belirtmiştir. Bu mersiyede Sa'dî çocukların bu dünyadan temiz ama ihtiyaçların günahlarıyla kirlenmiş bir şekilde ahirete gittiklerine de vurgu yapmıştır. Sa'dî'nin yazdığı söz konusu mersiye şöyledir:

به صنعا درم طفلی اندر گذشت	چه گویم کز آنم چه بر سر گذشت
قضا نقش یوسف جمالی نکرد	که ماهی گورش چو یونس نخورد
در این باغ سروی نیامد بلند	که باد اجل بیخش از بن نکند
نهالی به سی سال گردد درخت	ز بیخش برآرد یکی باد سخت
عجب نیست بر خاک اگر گل شکفت	که چندین گل اندام در خاک خفت
به دل گفتم ای ننگ مردان بمیر	که کودک رود پاک و آلوده پیر ³⁴

San'ân çölünden geçerken bir çocuğum vefat etti. Nasıl söylesem, bu olay beni derinden sarstı.

Yusuf misali hangi güzel var ki ölmesin? Yunus misali mezar balığı onu da yutmasın?

³¹ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2006), 204-10.

³² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 204-10.

³³ Sa'dî-i Şîrâzî, *Bûstân-i Sa'dî/Sa'dî-nâme*, nşr. Gulâm Muhsîn Yûsûfî, (Tahran: Enteşârât-i Hârezmî, 1368), 186.

³⁴ Sa'dî-i Şîrâzî, *Bûstân-i Sa'dî/Sa'dî-nâme*, 194.

*Bu neşe bahçesinde büyümedi; çünkü ecel rüzgârı onu kökünden söküp götürdü.
Bir fidan otuz yıl sonra ağaç olur. Sert bir rüzgâr esip kökünden söküp götürür.
Toprakta gülün yeşermesi acayip değildir; çünkü nice gül tenli onun altında yatmaktadır.
İçimden şöyle dedim: Ey utanç numunesi öl! Çünkü çocuk temiz ve yaşlı günah dolu göl.*

Sonuç

Fars edebiyatının en iyi şairleri olan Firdevsî, Hâkânî-i Şîrvânî, Hâfız ve Abdurrahmân-i Câmî gibi Sa'dî de mersiyeler kaleme almıştır. Sa'dî, son Abbâsî halifesi Müsta'sım Billâh'ın öldürülmesi, Bağdat'ın işgal edilmesi ile Sa'd b. Ebû Bekr (iki mersiye), Ebû Bekr b. Sa'd (iki mersiye), Emîr Fahrüddîn Ebû Bekr, İzzeddîn Ahmed b. Yusuf, San'ân çölünde vefat eden oğlunu ve Cemşîd'in oğlunun ölümü hakkında toplam on mersiye yazmıştır. Bunlar içinde en önemlileri son Abbâsî halifesi Müsta'sım Billâh'ın öldürülmesi ve Bağdat'ın işgal edilmesi hakkında yazılan mersiyelerdir. Sa'dî bu mersiyelerde müminlerin emirinin öldüğünü, kıyametin koptuğunu, gökten kanın aktığını, gönüllerin ateş kapladığını, gözlerden kan damladığını, artık asayişin olmadığını, Dicle'den su yerine kan aktığını, Bağdat'ın yağmalandığını ve halkın kılıçtan geçirildiğini ifade etmiştir. Sa'dî'nin mersiyelerinde hüznün ve kasvetli hava yer olmasına rağmen, övgü de bulunmaktadır. Sa'dî mersiyelerinde ağıt yaktığı kişilerin adlarını yâd etmiştir. Salgurlu emirleri hakkında yazdığı mersiyelerde onların cömertlik ve konukseverliklerini, güçsüzleri korumalarını, cesaret ve kahramanlık gibi meziyetlerini anlatmış, dünyanın faniliğini vurgulayıp geride kalanlara sabır tavsiye etmiştir. Mersiyelerinin genelinde dünyanın vefasızlığı, zamanın geçici oluşu ve feleğe sitem gibi konular ele alınmıştır. Sa'dî'nin mersiyelerinde mübalağa ve yapmacıklık azdır; kendisi sözlerini sarih ve açık bir şekilde ifade etmiştir.

Kaynakça

- Âldâvud, Seyyid Alî. "Atâbekân-i Fars" *Dâiretü'l-Mu'ârif-i Bozorg-i İslâmî*. Tahran: Merkez-i Dâiretü'l-Mu'ârif-i Bozorg-i İslâmî, 6: 1373.
- Kazvînî, Muhammed. *Memdûhîn-i Şeyh Sa'dî*. Tahran: Sa'dî Şinâsî, 1377.
- Merçil, Erdoğan *Müslüman Türk Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Merçil, Erdoğan, "Salgurlular" *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.36, 2009.
- Muhakkik, Mehdî. *Sa'dî ve Mersiyye Serâî*. Tahran: Sa'dî Şinâsî, 1391.
- Özdemir, H. Ahmed Özdemir, *Moğol İstilasası ve Abbâsî Devletinin Yıkılışı*, İstanbul, 1997.
- Özdemir, Hacı Ahmed. "Müsta'sım Billâh" *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 32: 2006.
- Perest, Hamîd Yezdân. *Âteş-i Pârsî*. Tahran: Enteşârât-i İtlâ'ât, 1: 1393.
- Sa'dî-i Şîrâzî. Ebû Abdillâh Muslihüddîn. *Metn-i Kâmil-i Dîvân-i Şeyh Ecel-i Sa'dî-i Şîrâzî; Gülistân ve Bostân ve Mecâlis*. Nşr. Müzâhir Musaffâ. Tahran: Kanûn-i Ma'rifet, 1238.
- Sa'dî-i Şîrâzî. *Bûstân-i Sa'dî/Sa'dînâme*. Nşr. Gulâm Muhsîn Yûsûfî. Tahran: Enteşârât-i Hârezmî, 1368.
- Sa'dî-i Şîrâzî. Şeyh Muslihüddîn. *Gülistân-i Sa'dî*, Nşr. Muhammed Ali Fürûğî. Tahran: Enteşârât-i Koknûs, 1362.
- Toprak, M. Faruk. "Mersiye" *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 29: 2004.
- Ünal, Ömer, "Sa'dî'nin Arapça Şiirleri ve Bağdat Mersiyesi", *Nüşa*, Sayı 21, s. 90-110, 2006.
- Yıldırım, Nimet. *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2006.